

RENESSANS TARIXIY ILDIZLARINING ILM-FAN VA TARAQQIYOTGA TA'SIRI

2-bosqich talabasi

Kucharboyeva Durdona

Ilmiy rahbar: **Karimova Ra'no**

Navoiy davlat universiteti

dots. v.b., f.f.f.d. (PhD)

Davlatchilik rivoji va uning taraqqiyot mezonlari millatning ma'naviy darajasi bilan belgilanadi. Har bir davr taraqqiyotini belgilashda o'z maqsad-muddolari, tamoyillari bo'ladi. Zero, faqat o'zligini anglagan, mushtarak maqsadlarda yakdil, muddolari uyg'un, or-no'muslari ustun, yagona maslakdagi madaniyatga ega xalqlarning rivojlanish tarixi barqaror va istiqbolli bo'lishi kishilik jamiyati tajribalarida o'zining isbotini topgan.

Bugungi kunda barcha ommaviy axborot vositalarida, jumladan televedeniye, gazeta, jurnal va ijtimoiy tarmoqlar hamda odamlarimizni bir-birlari bilan suxbatlarida "Yangi O'zbekiston", "Yangi O'zbekiston – yangicha dunyoqarash" kabi iboralarga ko'rayapmiz, eshitayapmiz.

Jahon miqyosida yurtimiz haqida so'z ketganda "Yangi O'zbekiston", "Yangi O'zbekiston tajribasi" degan iboralar tilga olinmoqda. Bu mamlakatimizda keyingi yillarda taraqqiyotning mutlaqo yangi bosqichiga qadam qo'yganimiz, erishayotgan zalvorli yutuqlarimizning e'tirofi desak hecham mubolag'a bo'lmaydi.

O'zbekiston xalqining ko'p asrlik boy tarixiga nazar tashlar ekanmiz, unda azaldan ilm-ma'rifatga alohida e'tibor qaratilib kelganligini guvohi bo'lamiz. O'sha davrlarda jamiyatda ilm-fan, san'at va madaniyatning yuksalishi, buyuk siymolarning o'z ijodida erishgan yutuqlari jahon tamaddunining rivojiga qo'shgan hissasi barchamizni birdek faxru-g'ururimizga sabab bo'lib kelmoqda.

Barchamizga tarixdan yaxshi ma'lumki, diyorimizdagi birinchi Renessans davri 9-12-asrlar to'g'ri keladi. Ushbu davrda buyuk ajdodlarimizning yaratgan ilmiy-falsafiy asarlari va olamshumul kashfiyotlari islom sivilizatsiyasiga tamal toshi bo'ldi.

Renessansning ikkinchi davri esa – Amir Temur va Temuriylar davriga to'g'ri kelib, nafaqat Movaraunnahr, balki butun Markaziy Osiyo o'lkalari o'z taraqqiyotining yangi pog'onasiga ko'tariladi.

“**Renessans**” so'zi fransuzcha- “**Renaissance**”, italyancha–“**Rinascimen-to**” – qayta yuzaga kelmoq, yangidan tug'ilmoq, qayta tirilish, uyg'onish – degan ma'nolarni anglatadi.

“**Uyg'onish**” istilohi ilk bor XVI asrda me'mor, musavvir va san'at tarixchisi Jorj Vazari (1511-1574) tomonidan G'arbiy yevropada burjua munosabatlari rivojlanishining dastlabki bosqichi bilan shartlangan tarixiy davrni tavsiflash uchun qo'llanilgan. Ushbu istilohning hozir biz bildirgan ma'nosi farang tarixchisi Jyul Mishle (1798-1874) tomonidan XIX asrda joriy qilindi.

Tarix faniga “Musulmon Renessansi” tushunchasi taniqli Avstriya sharqshunosi Adam Mets (1876-1946) tomonidan XX asr boshlarida, yanada aniqrog'i, 1909 yilda kiritilgan. Olim “SHarq” atamasini tarixiy mazmunda ishlatib, bunda O'rta yer dengizidan to yevropa qit'asigacha bo'lgan yurtlarni va bu hududlarda IX-XII asrlarda madaniyat yuksaklarga ko'tarilganligini ko'zda tutgan. Mazkur o'lkalar qadimiy sivilizatsiya beshigidir.

XV asrdan Renessans yevropaga siljidi. Bu paytga kelib yevropa 300 —350 yil davomida islom olimlari, jumladan, bizning buyuk ajdodlarimiz asarlarini, ayniqsa, Xorazmiy, Farg'oniy va Ibn Sino asarlarini lotinchaga o'girib, chuqur o'zlashtirib olgan edi. Yevropa Uyg'onishiga juda kuchli ta'sir ko'rsatganlardan biri Ibn Rushddir.

Dunyo madaniyatini yaxlit olib o'rgangan olimlarning ishlari shuni ko'rsatdiki, Osiyo markazida joylashgan Movarounnahr, Xuroson va Eronda Italiyaga qaraganda bir necha asr oldin (9-12-asrlar) ulkan madaniy ko'tarilish yuz bergan, ilm-fan, falsafa, adabiyot kuchli rivojlanib, ilg'or insonparvarlik g'oyalari jamiyat fikrini band etgan, aqliy va ijodiy faollik gurkiragan. Bu davr dunyo ilmida yuqorida "Musulmon Renessansi" (A. Mets) yoki "Sharq Uyg'onishi" (N. I. Konrad) nomi bilan atalib kelinmoqda. Sharq Uyg'onish davrida Yevropa Uyg'onish davrining asosiy belgilari mujassam: jo'shqin ijodiy faoliyat, ulkan bunyodkorlik ishlarining amalga oshirilgani, aqlni hayratga soluvchi bemisl asarlarning yaratilgani shundan dalolat beradi.

Sharq Uygʻonish davri ham ulugʻ allomalar, qomusiy bilim sohiblari, mashhur mutafakkirlarni yetishtirdi. Aniq fanlar sohasida Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al-Fargʻoniy, Umar Xayyom, Mirzo Ulugʻbek jahonshumul kashfiyotlar qildilar. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Ibn Rushd, Muhammad Gʻazzoliy, Nasafiy Aziziddinlarning falsafiy asarlari tafakkur xazinasini boyitdi, olam, odam va jamiyat yaxlitlikda tadqiq etilib, yangi qonuniyatlar ochildi, aqliy bilim ufqlari kengaydi, fozil jamiyat va komil inson nazariyasi chuqur ishlab chiqildi. Sheʼriyatda Abu Abdullo Rudakiy, Abdullo al-Maarriy, Abulqosim Firdavsiy, Jaloliddin Rumiy, Hofiz Sheroziy, Nizomiy Ganjaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy kabi daho ijodkorlar yetishib, oʻlmas asarlar yaratdilar, ishq-muhabbat, qahramonlik, ozodlik va ezgulikni kuyladilar. Miniatyura rassomchiligida bir necha maktablar shakllandi, bunda Kamoliddin Behzod rasmlari yangi ijodiy yoʻnalishga asos soldi. Uygʻonish davrining yana bir belgisi xalq ruhini ifodalaydigan "Ming bir kecha", "Kalila va Dimna", "Qirq vazir", "Toʻtinoma", "Sindbodnoma", "Jomeʼul hikoyot" kabi qiziqarli sarguzashtlarga toʻla, shavqu zavq qoʻzgʻatadigan asarlarning koʻpaygani, ikkinchi tomondan "Xamsa"larda boʻlganiday, insoniy ideallarni mujassam etgan hikmat va falsafaga boy umumbashariy gʻoyalarning tasvirlanishidir.

Tafakkurdagi ikki: aqliy (ratsionalizm) va vajdiy (irratsionalizm) yoʻnalish namoyandalari zohiran oʻzaro kelishmay kelgan boʻlsalarda, amalda Yevropa Uygʻonish davrida boʻlganidek, inson ongini bedor etish, uni aqidaparastlik (taqlidchilik) gʻuboridan tozalashda hamkorlik qildilar. Shu bois hurfikrli mutafakkirlar orasida ratsionalist olimlar bilan birga, orif sufiylar ham bor edi.

Sharq Uygʻonish davri vakillari oʻz xalqlarining qadimgi madaniyat bilan birga, yunon va hind xalqlari merosidan ham foq dalanishgan. Yunon olimlarining asarlari 8-9 asrlarda arab tiliga tarjima qilindi. Aflotun, Arastuni Sharq faylasuflari ham oʻz ustozlari deb hisoblashgan, Plotin qarashlari Ibn al-Arabiya taʼsir etib, "vahdatul vujud" falsafasiga turtki berdi. Biroq yunonlar koʻp fikrlarni qad. osiyoliklardan olganlar. Bu tarix qonuniyati; Abu Rayhon Beruniyning "Kitob attafhim li avoil sinoat attanjim" asari qoʻlyozmasi (13a).yuksalishga shaylangan xalq oʻz madaniyati va oʻzigacha yaratilgan bashariy yutuqlarni oʻzlashtirib, yana yuksaklikka koʻtariladi.

Sharq Uygʻonish davri keng koʻlamli: taʼlim va tahlil, madrasa-maorif rivojlangan, ulkan kutubxonalarda yuz minglab jild kitoblar yigʻilgan, "xazinat ul-hikma", "dor ul-ulum"larda tolibi ilmlar, ustoz-shogirdlar suhbatlari bardavom edi.

Sharq Uygʻonish davri yutuqlari Gʻarbiy Yevropadagi Uygʻonish davriga bevosita taʼsir etgan. Chunki XII-XIV asrlarda musulmon olami bilan Yevropa davlatlari orasida aloqa kuchaygan edi. Ayniqsa, tutash chegara mamlakatlari: Qurdoba (Ispaniya), Kavkaz, Bolqon yarim orolida bu jarayon kuchli boʻlgan. Yevropaliklar Sharq olimlarining asarlarini lotin, ispan, yahudiy tillariga qilingan tarjimalar orqali yoxud bevosita arab tilida oʻqib oʻrganganlar.

Ibn Sinoning "Tib qonunlari", "Ash-Shifo", Forobiyning "Ilmlar tasnifi", Ahmad Fargʻoniyning "Samo harakatlari va yulduzlar ilmining jami kitobi", Muxammad Muso Xorazmiyning "Aljabr val muqobila", Ibn Rushd, Abu Bakr Roziy asarlari tarjima qilinib, keyinchalik nashr etilgan. Algebra, algoritm fanlari Xorazmiy asarlari tufayli shakllangan. "Tib qonunlari" 7 asr mobaynida Yevropa universitetlarida tibbiyot darsligi sifatida xizmat qildi. Ibn Sino shogirdi Ibn Rushd gʻoyalari Italiya, Fransiya hurfikrligini boshlab bergan. Ibn Sino — Avitsenna, Ibn Rushd — Averroes, Ahmad Fargʻoniy — Al Frageni, Abu Bakr Roziy — Al Ramzats, Abu Maʼshar Balxiy — Albumazar degan lotincha nomlar ostida mashhur boʻlgan. "Oʻsha paytda (13—16-a.) jaholat changalidagi Yevropaning koʻpgina qismida musulmonlar ilm charogʻini yoqdilar...; ispanlar yozuvi ham, shimoliy oramiy yozuvi ham Osiyodan olingan; shimoliy, gʻarbiy va sharqiy Yevropa madaniyati yunon - rumo -arab urugʻidan unib chiqqandir" (G.Gerder). Platon, Aristotel asarlari ham Yevropaga dastlab arabcha tarjima va talqinlar orqali kirib borgan. "Sharqliklar Gʻarbni Aristotel falsafasi bilan yoritdilar" (Gegel).

Renessans, eng avvalo, antik zamon madaniy, xususan falsafiy merosi haqida erkin fikr yuritish, har qanday qoidalarni oʻzgarmas, mutlaq haqiqat deb qarashdan voz kechish, inson bisotida mavjud boʻlgan qobiliyatlarni, malakalarni erkin namoyish qilish uchun vujudga kelgan imkoniyat edi. Xuddi shuning uchun ham olimu-fozillar, xususan faylasuflar "yopiq maktablar" namoyondalari emas, balki mustaqil tadqiqotchi sifatida harakat qila boshladilar. Har bir tashkilotchining oʻziga xos bayon qilish, ilmiy-falsafiy asarlarni oʻziga xos tahlil qilish, voqelikni ravon ommabop tilda tasvirlash uslublari

vujudga keldi. Bunday uslublar o`tmish falsafiy adabiyotlarining sxolastik bachkanalikka asoslangan murakkab bayon qilish uslubiga zid edi. Bir ibora bilan aytganda, Renessans davrining falsafiy adabiyotlari o`tmishning sxematizmi va aprioristik chayqovchiligiga zarba berib, voqea va hodisalarni chinakamiga real tavsiflashga, amaliyot uchun foyda keltirgan masalalar yechimini topishga e`tiborni qaratdi.

Renessans madaniyatining asosiy targ`ibotchilari va tashviqotchilari shahar aholisining yuqori tabaqalari vakillari, yirik ishbilarmonlar, meshchanlar, yuqori ma`lumotga ega bo`lgan cherkov va monastir xodimlari edi. Insonparvarlik g`oyalarini targ`ib qilgan bunday targ`ibotchilar va tashviqotchilarning ko`pchiligi lotin tilini mukammal bilgan, antik madaniyat, xususan falsafiy meros bilan yaxshi tanish kishilar edilar. Bir ibora bilan aytganimizda, Renessans madaniyatining mag`zini insonparvarlik g`oyalari tashkil etadi.

Shunday qilib, Renessans davrining o`ziga xos xususiyatlaridan biri va eng muhimi kishilarda yangicha fikrlash madaniyatining shakllanganligi bilan xarakterlanadi. Yangicha fikr yuritish madaniyati antik zamon, o`rta asr fikrlash madaniyatidan mutlaqo farq qilar edi. Chunki Renessans davri fikrlash madaniyati diniy urf odatlar, rasm-rusumlarga zarba bera boshladi, ayrim hollarda unga qarshi chiqdi. O`z navbatida, Renessans davri fikrlash madaniyati o`rta asr fikrlash madaniyatining natijasi va uning yakuni edi. Xuddi shuning uchun ham Renessans davrining falsafasi o`rta asr falsafasiga xos xususiyatlarning mavjudligi bilan antik zamon fikrlash madaniyatidan tubdan farq qiladi.